

A TANODAI LAPOK HARCA AZ 1868. ÉVI NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNY ELLEN

MAK MIHÁLY

(Közlésre érkezett: 1969. december 13.)*

„Kevés kérdés van, mely újabb időben többször tárgyalatott. Melynek mind jogi, mind gyakorlati oldala kevesebb vitatkozásnak s élesebb ellentéteknek szolgált volna alapul, mint a nevelés ügye” [1].

Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg e fenti idézetben foglaltakat az országgyűlés elé terjesztett, 1870. évi népoktatási jelentésében, egy évvel az 1868. évi XXXVIII. tc. bevezetése után. Jelentésében több helyen is kénytelen vitába szállni azzal az egyházi állásponttal, mely „az ősi szerzett jogokba” való beavatkozásnak tekinti a törvénybe foglalt korszerűbb népoktatási törekvéseket és „minden anyagi nehézségnél nagyobb akadályokat gördítenek az 1868.-ik évi XXXVIII. tc. gyorsabb végrehajtása elé” [2]. Beszámolójában részletesen elemzi, hogy a felekezetek részéről megnyilvánuló opposzió éppen attól az erőtől fosztja meg a törvényt, melyre a legnagyobb szüksége lenne: az egyházak támogatásától. *Érthetetlennek* minősíti ezt az ellenállást, hiszen a törvény nem irányul az egyházak érdekei ellen, másrészt *értelmetlennek*, mert a törvénybe foglalt rendelkezéseket az egyházi opposzió ellenére is végre kell hajtani. Ezt követeli a nemzet gazdasági, politikai és kulturális fejlődése.

A nevezett törvény valóban nem tartalmaz semmiféle egyház- vagy vallásellenes koncepciót, sem tartalmában, sem tendenciájában, Eötvös többször is hangoztatta, hogyha a helyzet megérett volna az oktatásügy államosítására, ő ezzel — mint mélyen vallásos ember — nem értene egyet. Ez az álláspontja tükröződik a törvény ama intézkedéseiből is, melyek lényegében változatlanul hagyják az egyházak iskolaállítási jogát (II., 23, 44. §); továbbá abból a szemléletből, ahogyan a népiskolai tanítással szembeni követelményeket meghatározza, jelentős önállóságot biztosítva az egyes felekezetek vallási igényeinek.

* Közlésre javasolta: dr. Zombor Zoltán tanszékvezető
Lektorálta: Balogh László aspiráns, Országos Pedagógiai Intézet

Mindezek ellenére az egyházak — mindenekelőtt a katolikus egyház — rendkívül éles támadást indítanak a törvény létrehozása, illetve később annak végrehajtása ellen.

E nagyfokú ellenállás okainak sokoldalú elemzése, egyáltalán a törvény értékelése [3] nem feladata e tanulmánynak. Csak arra próbáltunk vállalkozni, hogy egyetlen hetilap, a katolikus egyházi álláspontot és ellenállást viszonylag teljes egészében tükröző Tanodai Lapok e vonatkozású témáit tesszük vizsgálat tárgyává. A katolikus egyház népoktatási törvénnyel szembeni álláspontjának ismertetésén túl a lap tartalmazza azokat a propagandisztikus módszereket és aktív szervezői tevékenységet is, mellyel a vallásos tömegeket és a tanítószágot próbálták a törvény végrehajtásától eltántorítani.

Témánkat tehát az 1856—1872 között megjelent Tanodai Lapok cikkeinek áttanulmányozása adja. Az egyházi álláspontot és ellenvéleményeket kifejező lapok közül azért választottuk ezt a nem hivatalos orgánumot, mert e lap szinte az egyetlen nagy példányszámú pedagógiai újság, vagy ahogy önmaga jellegét meghatározza a címsor alatti szövegben: „Egyetemes Katholikus nevelészet, közoktatási és tudományos hetiközlöny” [4]. E jellegénél fogva illetékességét is hangoztatja arra, hogy beleszóljon minden nevelés- és oktatásügyi kérdésbe. A lap tulajdonosa és egyben főszerkesztője Lonkay Antal korábban közismert egyházi személyiség, a pápai Szent Gergely-rend lovagja, akit a római pápa — IX. Pius — egy Lonkay által gyűjtött és a pápához eljuttatott pénzdíjazást nyugtázó, illetve megköszönő levelében tovább buzdít a „vésszes tanok” elleni harcra [5]. Lonkay ugyan a pápai buzdítás nélkül sem tétlenkedik. Ez a bátorítás legfeljebb azt a tartózkodását segíti feloldani, amelyet a hazai katolikus főpapok jól megfontolt politikai elgondolásokból hangoztatnak, azért, hogy némileg csitítsák egyes egyházi személyiségek vagy sajtótermékek túlzásba vitt agitációját a törvénnyel szemben.

Lonkay lapjában több helyen is hangoztatja, hogy „vésszes tanokon” mindenekelőtt a kötelező népoktatást érti, s mindent megtesz annak érdekében, hogy akadályt gördítsen a törvény meghozatalának, majd később a végrehajtásának útjába. E szándékát azzal próbálja indokolni, hogy az utóbbi évszázadban az állami hatalom egyre nagyobb teret foglal el a mindennapi élet irányításában, s ez hovatovább oda fog vezetni, hogy „tanintézeteink, hacsak mindnyájan ébren nem leszünk, dekatholizálásnak vannak kitéve” [6]. Jelzi, hogy lapja a jövőben még erőteljesebben fogja szervezni az „állami beavatkozás elleni harcot”, és minden eszközt felhasznál ennek érdekében. Ígéretének eleget is tesz. Egészen 1872-ben történt megszűnéséig, szinte válogatás nélkül, esetenként a legdurvább hangot használva, minden logikát és józan megfontolást félretéve, szervezi és közli az ellennyilatkozatokat, cikkeket, tudósításokat; szórja a rágalmakat a törvényre és mindazokra, akik valamilyen formában azzal egyetértenek. Szinte áttekinthetetlen ez a rágalomhadjárat. Valamilyen rendszer biztosítása érdekében egyrészt vizsgálat tárgyává tesszük: mit tesz a lap a *törvényjavaslat* ellen annak a felsőházban való

elfogadásáig; másrészt, hogyan próbálja megakadályozni a törvény elfogadása után a felekezetek által annyira kifogásolt *közös iskolák létrehozását*.

A Tanodai Lapok harca a népoktatási törvényjavaslat ellen

A lap megalapítása — 1856 — óta számos cikkben és tanulmányban foglalkozik a népoktatásügy megjavításának szükségességével. E témákban azonban nem valamiféle korszerű népoktatási koncepciót fogalmaz meg. Mindössze ama kérdések körül folyik némi meditáció, hogy miképpen lehetne az iskolákban a vallásoktatás hatékonyságát fokozni [7]. Mindazokról a problémákról, melyek a törvényben jelentkeznek: a kötelező népoktatás bevezetése, a hatosztályos elemi és 3 éves ismétlőiskola, a tananyag némi korszerűsítése, esetleg magasabb iskoláztatás biztosítása ezekben a meditációkban fel sem merül. Nem is csoda, hisz a lap még a hetvenes évek elején is nevetségesnek tartja azokat az elképzeléseket, melyek pl. a nőképzés magasabb szintű megoldását javasolják. „Az lesz ám a furcsa dolog”, ha majd a dámák egzámenejre járunk — írja —, s ifjú szüzek fognak felelni netán még kémiából és matematikából is [8]. Ilyen állásfoglalás alapján érthető, hogy amikor ez a viszonylag liberális szellemű, de túlzott korszerűséggel, különösen vallásellenességgel nem vádolható törvényjavaslat első megfogalmazásában napvilágra kerül, a Tanodai Lapok azonnal opponál és éppen azokat a pontokat támadja legélesebben, melyek valamelyes korszerű jelleget adnak a törvénynek. Hivatalos egyházi álláspont még alig hangzott el a felsőbb egyházi vezetés részéről, amikor az alsóbb egyházi körök értekezletein már nagyszabású ellenakciók indulnak meg általában a törvény, különösen pedig a közös iskolák, az állami felügyelet és a kötelező tanterv ellen. A Tanodai Lapok szorgalmasan közli ezeknek az értekezleteknek az anyagát. 1868. évi 19. számában bejelenti, hogy figyelemmel fogja kísérni a törvénytervezet alakulását és az ellene felhozott érveket. Ez évfolyam 29. számában közli a törvényjavaslatot. Előtte azonban a szerkesztő egy rövid cikkben rendkívül negatívan értékeli a tervezetet, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy másokat is erre biztasson [9].

A fent jelölt szándék érdekében és szellemében közli — többek között — az egri egyházmegyéhez tartozó, rakamazi egyházi tankerület Zalkodon tartott „tanítói tanácskozmányának” anyagát. Ezen az értekezleten két főtisztelendő: Fekete Mátyás rakamazi esperes, kerületi tanfelügyelő és Horváth Farkas berceli plébános sem kisebb témát tárgyal az összehívott egyházi iskolai tanítókkal, minthogy „Kívánatos-e, szabad-e a népiskolát az egyháztól elválasztani?” A lap részletesen közli a két pap által elmondott ellenérveket, melyekben a legfontosabb mondanivalót az alábbiak jelentették. Az egyháztól az iskolát nem szabad elválasztani, mert „Az egyház a tanodára isteni és történeti joggal bír...”, mert „az iskola... leánya, előcsarnoka az egyháznak” [10]. Nyilvánvalóan ők is érezhették, hogy ezek a „nyomós érvek” aligha lesznek elégségesek a törvény elfogadásának megakadályozására. Ezért újabb és esetleg nyomósabb érvekért a jelenlevő tanítókhöz fordulnak, fejenként 5—5 forintot

ajánlva a legjobb dolgozatokért, melyek bebizonyítják a törvény életképességét [11].

Az 1868. évi 38. számtól rendszeresen közli a lap, hogy mely esperesi kerületek szavaztak a „hirdetett törvény” [12] ellen. Minden esetben közli a törvényjavaslat elutasításának indokait. Ezekből kiderül, hogy a lap nemcsak ellenállásra izgat, hanem igyekszik megfélemlíteni mindenekelőtt a tanítókat, de a szülőket is. A törvény bevezetése esetén — írja a lap egy Pozsony megyei gyűlésről szóló tudósításában — „Tanodáink a vallás szellemétől meg lesznek fosztva, mert iskolában taníthat zsidó, avagy más vallású egyén is. A falusi bíró fog pálcával a tanító felett állni” [13] (célzás a közös iskolákra). Ugyancsak a tanítókat fenyegeti a szerkesztő — Lonkay — által írt Jó reményeink c. vezércikk, melyben kijelenti, hogy „...felettébb csalódnak mindazok, kik a közoktatás és a nevelés egyedül helyes alapelveit, melyekhez a kereszténység ragaszkodik, az új korszellem vallásmellőző iránya által csak úgy könnyedén halomra dönthetőnek vélték, hirdették, vagy éppen e gyáva merényletnek pillanatnyi és látszólagos keresztülvitelére Júdás-szerepű eszközül is készek voltak magukat odaadni” [14]. Amiért csalódnak, az nem a hagyományos egyházi kiátkozással, vagy pokolba juttatással való fenyegetés. Lonkay is tudja, hogy a XIX. században ezzel már még a nagyon vallásos tanítókat sem lehet fegyelmezni. Ehelyett kilátásba helyezi, hogy az „eltévedt bárányokat” nem fogják egyházi iskolákban alkalmazni, egyházi tanítóegyesületbe felvenni.

Az egyházi tanítói gyűlések anyagának közlése mellett a lapban megtaláljuk egyéb — szintén vallási jellegű — szervezetek állásfoglalását is a törvény ellen. Ennek illusztrálására, s arra, hogy hányféle oldalról támadják a törvényjavaslatot, érdemes idézni a lapban teljes egészében közölt Szent László Társulati ülést, melyet Győrben tartottak meg Rostaházy Kálmán műegyetemi hitszónok referátuma alapján. E jeles egyházi személyiség is jogot formált arra, hogy megbírálja a törvényjavaslatot, s új oldalról mutasson rá annak hibáira. Referátumában egyrészt felsorolja az egyháznak az oktatásban elért „érdemeit”, majd rátér a „jelen feladatok” vázolására. Kijelenti, hogy a törvénytervezetben olyan sokat hangoztatott haladás valójában nem tekinthető annak, „mert mindaz, ami napjainkban a haladás cégére alatt árultatik a nagyközönség előtt —, azt annak valójában el nem ismerhetjük, főleg, miután e bizonyos irányzat egyik fő elve az, hogy a vallást el kell választani a neveléstől”. Alapvető hibája — véleménye szerint — a tervezetnek, hogy a tudományos nevelést hangoztatja, holott erre a népnek semmi szüksége nincs, inkább a vallásitanítást kellene még hathatósabb módszerek bevezetésével fokozni [15].

A törvényjavaslatot hosszas viták és alkudozások után 1868. december 5-én törvényerőre emelik és elrendelik a végrehajtását. E tényt a lap is közli, egyúttal bejelentve, hogy most már a *végrehajtás ellen* kell küzdeni. Hangsúlyozza, hogy a katolikus főpapok a Felsőházban mindent elkövettek legalább a kifogásolt paragrafusok törlésére, de erőfeszítéseik nem jártak kellő eredménnyel. Egyúttal azt is bejelenti, hogy — a további

harc érdekében — közli a Felsőházban elhangzott főpapi beszédek. A cél kettős: egyrészt a tanítóság és az alsópapság ismerje meg legfőbb vezetőinek álláspontját, másrészt ezekkel is segítse a törvény végrehajtása elleni harcot. Azt mondanunk sem kell, hogy a lap sem a képviselőházi, sem a felsőházi vitákból mást nem közöl, csak a törvény ellen elhangzott felszólalásokat.

Mindjárt 1868. évi 52. számban megkezdte a jelzett főpapi beszédek közlését. Elsőként — ezt és a többi is bő kivonatokban — Simor János hercegprímás felszólalását ismerteti. A hercegprímás — tekintettel funkciójának politikai jellegére — december elsején elmondott beszédében lényegében egyetért a törvénnyel, „mely nem egyház- és vallásellenes”, de törlésre javasolja a közös iskolákra vonatkozó paragrafusokat, mert „ezek az iskolák inpraktikusak és sehol nem váltak be”. Kissé erősnek tartja a vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényjavaslatot bevezető expozéját, annak elsősorban az egyházi nevelést bíráló passzusait. Elismeri ugyan az egyházi nevelés hiányosságait ő is, de kijelenti, hogy *ezek nem annyira hibák, mint inkább erények*. Ha ugyanis az egyházi nevelés alacsony foka miatt „népünk nélkülözi is egy bizonyos műveltség csalékony fénymázát: de megőrizte azt a vallásos nevelés az álműveltséggel járó romlottságtól: ... a szocialisztikus tanoktól” [16].

A másik főpap — szintén a Felsőház tagja — Haynald Lajos kalocsai érsek, ugyancsak egyetért a törvénnyel; bár elvben ellene foglal állást amiatt, hogy a közös iskolák állításának lehetősége kifejezésre jutott. A közös iskolák veszélyeztetik az egyházi iskolákat — hangoztatja —, mert állami támogatást csak ezek kaphatnak, és ez az olcsó megoldás sok szülőt és közösséget fog csábítani. Pedig a közös iskolák nemcsak az egyházak, hanem az állam érdekeit is veszélyeztetik. Igazán jó állampolgárokat csak valláserkölcsi alapon lehet nevelni. Ezt az alapot a közös iskolák nélkülözni fogják. Csak úgy ért egyet a törvénnyel, ha a közös iskolára és általa néhány feleslegesnek ítélt állami beavatkozásra — felügyelet, tanterv, felszereléssel szemben támasztott követelmények — vonatkozó paragrafust törlik belőle [17].

A harmadik magas rangú egyházi személy Kreuzs Krizosztom panonhalmi főapát. Tekintettel arra, hogy ő mint egy független egyházi rend elnöke politikailag kötetlenebb — sokkal egyértelműbben, radikálisabban foglal állást és elutasítja a törvényjavaslatot ugyanazon a felsőházi vitán. Az elutasításnak lényegében három alapvető okát jelöli meg. Elsőként, éppen a „demokráciára” hivatkozva kijelenti, hogy nem ért egyet az oktatás kötelező jellegű bevezetésével. Véleménye szerint a törvény „tisztelőben látszik tartani a családok szabadságát a gyermek oktatását illetően”, de ez csak látszat. Csak abban a kérdésben dönthet a szülő, hogy a gyereket milyen iskolába adja, holott a *szülőknek szabadságában áll annak eldöntése is, hogy a gyereket taníttassa-e egyáltalán*. A kötelező oktatás bevezetésével a szülőknek ezt az elemi jogát érte a legnagyobb sérelem. Az a tény pedig, hogy a kötelező jellegben belül az iskola választható, a szülők jelentős részét — mindenekelőtt a nevelésre legjobban rászorult nincstelen tömegeket — arra fogja készíteni, hogy gyerme-

keiket a legolcsóbb közös, esetleg állami iskolákba adják, ahol a vallásos szemlélet megfelelő mélységének hiánya miatt eltévelyedésnek vannak kitéve.

Második kifogás a közös iskolák létrehozásával kapcsolatos. Ellentmondást lát abban, hogy a törvény fenntartja a felekezeti iskolák állításának lehetőségét, de anyagi támogatást csak „A hitfelekezetség nélkül szükölködő” iskoláknak nyújt, bár amazok számára is előírja az állami tantervet és a szükséges felszerelést. Ebben az intézkedésben az is súlyos hiba, hogy a szülők és a közösségek, a dolgokban tájékozatlan tényezők dönthetik el, hogy szervezzenek-e közös iskolákat, illetve, hogy fenntartsák-e a meglevő egyháziakat (a törvény 26. §-a).

Harmadik alapvető kifogása az állami beavatkozás ellen hangzik el. Ezzel kapcsolatban elmondja, hogy a parlamentáris államban nem egységes elvek, hanem politikai és pártviszonyok határozzák meg a kormányzás jellegét. Ez állandó ellentétek és változások forrása. Ilyen körülmények között nem látja biztosítottnak az oktatás — főleg a valláserkölcsi és állampolgári nevelés — eredményes végzéséhez szükséges feltételeket. A változó politikai és pártkonceptiók olyan változásokat eredményeznek szinte egyik napról a másikra, mely alapjaiban rendítheti meg az iskolai munkát. Ilyenformán „Az állam részéről történő iskolai képzés a mótely forrása, a kommunizmus felé első lépés” [18]. Végezetül reményét fejezi ki, hogy a többi felekezetek is elutasítják a törvényjavaslatot.

A Tanodai Lapok harca a közös iskolák ellen

A három vezető egyházi személyiségnek a lapban közölt beszédei már a törvény végrehajtása elleni akciók kezdetét jelzik. Miután nem sikerült nemcsak a törvényt, de a legjobban kifogásolt 24—26. §-okat sem töröltetni, megindul a küzdelem e paragrafusokban foglaltak végrehajtásának megakadályozásáért. Az egyházi vezetők végül is kénytelenek egyetérteni a törvénnyel — e paragrafusokat kivéve —, már felsőházi beszédeikben erre hívták fel a figyelmet. Ennek nyomán indít újabb támadást a Tanodai Lapok, most már nem általában a törvény, hanem mindenekelőtt a közös iskolák létrehozása ellen. Ebben az akciójában még a korábbiaknál is gátlástalanabban alkalmazza a rágalmazás, megfélemlítés, rábeszélés, fenyegetés és agitáció legkülönbözőbb eszközeit. A rendszerebb bemutatás érdekében a következőkben külön vizsgálat tárgyává tesszük a közös iskolák elleni támadás néhány fontosabb okának elemzését, az egyes közös iskolát támogató személyek és szervezetek elleni támadás jellegét, formáit, minőségét; és végül áttekintést próbálunk adni a közös iskolák elleni harc egyéb eszközeinek és módszereinek a lapban található formáiról.

A közös iskolák ellenzésének néhány fontosabb oka

A közös iskolák elleni harc okainak vizsgálatakor többféle motiváló tényezővel találkozunk. Egyfelől elvi, másfelől gazdasági tényezők ezek, bár természetesen keverednek egyéb, az oktatásra vonatkozó tudomá-

nyos és vallásos koncepciók közötti ellentétekkel. Eléggé bonyolult problémákról lévén szó, a rendelkezésre álló anyag alapján, röviden, az alábbi okokat tudjuk bemutatni.

Az egyik ok: *az államosítástól való félelem*. Bár erről a törvényben sem esik szó — legalábbis népiskolai vonatkozásban —, önmagában az a tény, hogy a községek is állíthatnak iskolákat, sőt bizonyos feltételek esetén meglevő egyházi iskolákat is közösökké alakíthattuk át; mindehhez járul az állami tanfelügyelet; a minimális mértékben előírt tananyag. Egyes egyházi körök szerint ez nemcsak az egyház oktatásügyi monopóliumát veszélyezteti, hanem az állami beavatkozásnak azokat az alapvető elemeit is jelenti, melyeknek következménye az iskolák államosítása lesz. Egyes egyházi vezetők nyíltan ki is fejezik ilyen irányú aggodalmaikat. Így pl. Zalka János győri püspök kijelenti, hogy „Az állam magának követeli az egész ország valamennyi iskolája feletti felügyeleti jogot, előír bizonyos kellékeket, melyekkel a felekezeti iskoláknak is birniok kell, sőt bizonyos esetekben semmi felekezethez nem tartozó közös iskolákat (kiem. a Tanodai Lapok-ban) szándékozik állítani” [19]. Vagyis a püspök szerint ezek a tendenciák valamiféle államosítás irányába mutatnak. Hasonló vélekedéssel találkozunk Jekesfalussy Vince székesfehérvári püspök „Főpásztori szózatában” is, melyben kijelenti, hogy a kor szellem nemcsak az egyházat az államtól, hanem az iskolát is el akarja szakítani az egyháztól [20]. Ugyancsak erre utalt Lonkay korábban idézett, „az állami hatalom befolyását” [21], illetve annak erősödését kifogásoló nyilatkozatában.

Azzal tisztában vannak az egyházi vezetők, hogy sem a törvény általában, sem a közös iskolákra vonatkozó paragrafusok nem jelentik az államosítás közvetlen veszélyét. Nehezményezik viszont, hogy az egyházak kénytelenek lesznek az állami normához igazodni, mely egyfelől komoly anyagi megterhelést, másfelől ideológiai megalkuvást is követel. Ez a tény a közös iskolák elleni dühödt propagandahadjárat további okait is motiválja. A törvény ugyanis eléggé egyértelműen kimondja, hogy vagy megtartják a felekezeti iskolák az államilag előírt normát, épület, felszerelés, tankönyvek, képzett tanszemélyzet és a minimális tantervi anyag vonatkozásában, vagy ha erre nem képesek, az iskolákat közös intézményekké kell átalakítani. Ennek elkerülése érdekében a katolikus egyház is arra kényszerül, hogy az eddigieknél nagyobb gondot fordítson nemcsak az iskolaépületek karbantartására, felszerelésére, hanem a tanítók képzésére, sőt a tantervi anyag bizonyos fokú átdolgozására is.

Ennek a felismerésnek nyilvánvaló jeleivel találkozunk a Tanodai Lapok hasábjain megjelent olyan közleményekben, melyek egyrészt egyes egyházmegyék és egyházi vezetőknek az iskolák fejlesztésére fordított „adományairól” adnak hírt, másrészt a „sajátosan katolikus”, de már az állami tantervet figyelembe vevő tantervi koncepciókról tudósítanak [22].

Tény, hogy a közös iskolák elleni harcban jelentős szerepe, oka volt e fent említett tényezőknek. Bár ami az anyagi ráfordítás mértékét illeti sem a Tanodai Lapokban is közöltek, sem az egyház részéről nyújtott egyéb támogatás nem érte el a szükséges mértéket. Az egyház saját va-

gyonából nem óhajtott nagyobb beruházást eszközölni a népoktatás fellendítésére, többek között azért sem, mert hamar felismerték, hogy — anyagi eszközök híján — a burzsoá állam nem lesz képes a törvényben előírt programot végrehajtani. Az egyház igyekezett a terheket a vallásos hívőkre áthárítani inkább és agitáció, a meggyőzés legkülönbözőbb fogásaival a katolikus iskolák fenntartására rábeszélni [23]. Nem jelentéktelen körülmény az sem, hogy az egyház inkább megalkudott, mintsem nagyobb anyagi ráfordításokat eszközöljön. A tantervek ugyanis elégséges teret nyújtottak a felekezeteknek ahhoz, hogy saját érdekeiket a tanítás szemléletében is érvényesítsék. Ennek következménye, hogy az állami iskolák száma a század végére jelentős emelkedést mutat ugyan, de korszerűségben szinte semmit nem lépett előre [24].

Egy következő fontos tényező, mely erőteljesen motiválta a közös iskolák elleni küzdelmet abban a félelemben kereshető, hogy a közös iskolák valamiféle *egységes világnézetre* nevelő intézmények lesznek. Az a körülmény, hogy itt a különböző felekezetű gyerekek együtt tanulnak, azt eredményezheti, hogy a tantárgyakat nem lehet kellőképpen átítani vallásos ideológiával. Emiatt a szintézis nem vallásos, hanem tudományos világnézetű lehet, melyet nem lesz képes ellensúlyozni a heti két hittanóra. A tömegeket tehát a közös iskolák szükségletükön felüli ismeretanyaggal látják el, s ez „veszélyes tanok forrása” a „kommunizmus melegágya” lehet [25].

Ezt elkerülendő, a legkülönbözőbb rendű és rangú személyek nyilatkoznak ebben a vonatkozásban is a közös iskolák ellen. Egyesek azt igyekeznek bizonyítani, hogy a különböző felekezetű gyerekeket nem lehet már csak azért sem együtt tanítani, mert „Magyar és zsidó, katolikus és protestáns soha nem fogja gyermekeit egyformán nevelni” [26]. Az egyes „fajok” és felekezetek között kibékíthetetlen az ellentét. Más az erkölcsi habitusa mindegyiknek, s ezen nem lehet változtatni. Valamiféle „állami erkölcs” nem létezik, csak vallás erkölcs. Ez mindig kizárja, hogy különböző felekezetű gyermekeket együtt tanítsanak.

Más oldalról amiatt tiltakoznak, hogy a vallás a közös iskolában egyszerűen csak „tantárgy” lesz. A világi tárgyak háttérbe szorítják a hittant. A már említett Zalka János győri püspök egy katolikus gyűlésen a következőket jelenti ki ezzel kapcsolatban „...katolikus jellegét iskoláinknak pedig okvetlenül szükséges fönntartanunk, ha vallásunkat az ifjabb nemzedék szívéből kiirtani nem akarjuk. Mert nem elég az, hogy gyerekeink csak a kátéból tanulják hitünk alapszabályait... Összhangzásban kell lenni gyermekeink minden tanulmányainak, nehogy, míg a hitre oktató vallásos előadások lelkére irányoztatnak, hatnak, a többi tudományok netán vallástalan, hitellenes irányzata, azoknak üdvös hatását eltompítsa, megmételjeze” [27].

Más szerzők a közös iskola elleni harc során *a tantervet is támadják*, hisz ezekben az iskolákban jelentkezhetnek a tantervben lefektetett irányelvek a legtisztább formában. Bacsák Imre esperes kijelenti a Tancsai Lapok hasábjain, hogy ennek az új tantervnek az a legnagyobb hibája, hogy ott is a tudományt erőlteti, ahol erre semmi szükség nincs. A

községek nagyobb részének nincs szüksége a népiskola felső tagozatára, bőven elég az alsó négy osztály. Ennek következtében az ide készülő tanítókat is felesleges a miniszter tervezete szerinti tudományokra oktatni. Bőven elégségesek azok az ismeretek, „melyek a népéletnek legalsóbb rétegében szükségeltetnek” [28].

Hasonlóképpen nyilatkozik a Tanodai Lapok egy másik szerzője, Gundy Mihály is, aki attól való félelmében, hogy az iskolában netán valami ismeretet is kell nyújtani a hittanon túlmenően, a következőket jelenti ki: „... a népet állapoton felüli ismeretekkel megtömni annyi, mint elégedetlenné és legügyetlenebb ítélethozóvá készíteni”. Cikkében nemcsak a nép felvilágosításától való félelmének ad hangot, hanem a túlzott ismeretnyújtás lehetetlenségét is megpróbálja indokolni azzal, hogy a „földművelő közrend gyermekeinek sem idejük, sem felfogásuk nincs” a magasabb tudományok megértésére. Ezért mindjárt javasolja is, hogy a népiskolákban csak papok tanítsanak, a közös iskolákat pedig meg kell szüntetni [29]. Egy magát Agricolának nevező szerző azon medítál, hogy a népiskolában „holmi természettudományokat” is kellene tanítani, felveti, hogy ki fogja ezt „csinálni”? A tanítók nagy többsége ehhez nem ért, a papnak meg nem kötelessége. S, hogy illusztrálja a tanítók hozzá nem értését elmondja, hogy egy részük még abban is kételkedik, hogy a „föld gömbölyű” [30]. (Kiem. M. M.) Akadnak olyan szerzők, akik a közös iskolákban folyó nevelésben a világforradalom előszelét látják. „E jelenlegi törekvésekről előbb-utóbb világforradalom lesz” [31]. Nem járt messze az igazságtól a forradalmat illetően, bár az is tény, hogy ezt nem a közös iskolákban folyó „világnézeti nevelés” idézte elő.

A Tanodai Lapok támadása a közös iskolák „hívei” ellen

A Tanodai Lapok természetesen nem elégszik meg a közös iskolák „leplezésével”, hanem a legdurvább formában, esetenként útszéli hangot használva, támadást indít a közös iskolák létrehozásával szimpatizáló, vagy annak érdekében tevékenykedő személyek, egyesületek és hatóságok ellen is. Nem kíméli még azokat a katolikus papokat sem — néhány ilyen is akad —, akik akár politikai, gazdasági vagy éppen szociális okokból egyetértenek a közös iskolákkal. Ilyen támadásnak lehetünk tanúi egy Székesfehérvárott tartott közgyűlési beszámolóról szóló tudósítás révén, mely leírja, hogy Kuthy Márton plébános, a közgyűlés néhány katolikus tagjával együtt, a közös iskolák létrehozása mellett szavazott, a jelenlevő más felekezeti tagokkal egyetértésben. A Tanodai Lapok erről a következőket írja: „Mit mondanának a reformátusok Debrecenben? Mit a protestánsok Berlinben, hogyha a katolikus minoritás néhány ribanc, hitétől elrugaskodott protestánszal szövetségbe... az iskolákat ott közösekké dekrétálni merészelné” [31]. A közös iskolákat támogató plébánost „hitárulónak” nevezi és követeli, hogy a püspök távolítsa el állásából.

A szerkesztő, a cikkekkel szemben támasztott igényességét, sőt a fe-

lekezeti ellentéteket is félreteszi, ha a közös iskolák elleni harcról van szó. Közöl például egy rendkívül primitív cikket vezércikként, melyet egy Zellinger József nevű „katolikus néptanító”!! írt. Ebben a cikkben hetet havat összehord a szerző, többek között ilyeneket: „A tanítók helyzetén javítsatok mindenekelőtt ámitásból élő, nagyszájú népbolondítók”. Az ellentmondást ez a „katolikus néptanító” nem vette észre. Azt ugyanis, hogy az ő helyzetén legfeljebb a katolikus egyház javíthatna, viszont a szerkesztő, a cikk tendenciája és mondanivalója miatt szintén nem a logikával, még kevésbé a józálással törődött. Annál inkább sem, mert a cikkíró a második közlemény végén reményét fejezi ki az iránt, hogy „... az egyház nem fogja cserbenhagyni hű fiait (tanítókat), mert jól tudja, hogy felekezeti tanodák nélkül veszve az egyház, s ha ez kihal, a hazát is eltemetik” [33].

„Hűséges jó katolikus tanítók” [34] címmel gúnyos hangú cikk jelenik meg a lapban, azokhoz a tanítókhöz címezve, akik a Néptanítók Lapjában — „a kormányhoz hű ingyenlapba” — cikkeket írnak, ezzel is támogatva a kormány „közösiskolás” intézkedéseit. Zülléssel vádolja őket, mert olyan lapba írnak, amelybe „zsidók és más vallásúak is írhatnak” [35]. Külön megfenyegeti egy másik cikkben — e témáról is nagyon sokat ír a lap — azokat a fiatalokat, akik állami képzőbe iratkoznak, kijelentve, hogy nem fognak tudni elhelyezkedni az állami képző elvégzése után, mert egyetlen felekezet sem fog állami képzőben végzett tanítókat alkalmazni [36].

Sok cikk jelenik meg azon képviselőtestületek, törvényhatóságok ellen is, melyek szorgalmazzák a közös iskolák létrehozását. Több cikk értekezik a „Fővárosi Tanács viselt dolgairól” is [37], ahol a „szabadelvűség eszmezavarában” elnyomják a katolikusok törekvéseit és minden áron közös iskolákat akarnak létesíteni. Egy másik tudósítás szót emel a Fővárosi Tanács egyik intézkedése ellen, mely a tanítói állások betöltésénél a jövőben nem a felekezeti hovatartozást, hanem a rátermettséget kívánja figyelembe venni [38]. Felháborodva tárgyalja, hogy Pest után Buda is fellépett a közös iskola állításának igényével: sőt a főváros odáig jutott, hogy iskoláiban megtűri a felekezet nélküli felügyelők működését [39]. Elkeseredett hangú tudósítást közöl a pozsonyi tanárok és tanítók viselt dolgairól, akik odáig mentek, hogy sajtóban követelték a mindennapos templombajárás eltörlését, a liturgia kivételét a rendes tárgyak közül, és a hittannak jeggyel történő értékelését. Mélységes felháborodását fejezi ki e tények felett és megrója nemcsak a pozsonyi tanítói kart, hanem a katolikus szülőket is, akik megtűrik az ilyen nevelőket [40].

Ez a sajtóorgánum a közös iskolák elleni elvakult dühében odáig megy, hogy „mélységesen katolikus” létére helyet ad azoknak a nyilatkozatoknak is, melyek *más felekezetek részéről hangzanak el a közös iskolák ellen*. Így például közli az egyik budapesti izraelita hitközség iskolai gyűlésén elhangzott egyetlen közös iskola elleni felszólalást, azzal a meglepően hangzatos címmel, hogy „Zsidó szózat a közös iskolák ellen” [41]. Hasonlóképpen tudósításokat közöl az egyéb felekezetek értekezletein elhangzott egy-egy közösiskola-ellenes felszólalásról is [42].

Végezetül, hogy a közös iskolák elleni harcot külföldi példákkal is „megtámogassa”, közli a legkülönbözőbb külföldi egyházi és világi személyek közösiskola-ellenes nyilatkozatait: értekezleti jegyzőkönyv-részleteket, kongresszusi anyagokat és ezekről szóló, a közös iskolák ellen elhangzott megjegyzéseket. Hosszú, részletes beszámolókat közöl a holland püspökök állásfoglalásáról, a bécsi parlamentben elhangzott hozzászólásokról, a bajor parlament vitájáról, természetesen abban az egyoldalú beállításban, ahogyan az a lap programjának megfelel [43]. A fő cél a közös iskolák létrehozásának megakadályozása. Ennek érdekében a lap félreletesz minden moralitást, igazságot, teljességet. Gátlástalanul hamisít, szervez és fenyeget, tucatszámra gyártja a vádakát és rágalmakat. Helyet ad minden közösiskola-elleni megnyilvánulásnak, és szemrebbetés nélkül visszautasít minden józan érvet a közös iskolák mellett. Javaslatai nincsenek, csak ellenvéleménye minden ésszerű elgondolással szemben.

Befejezésül még egy kérdést szeretnénk megközelíteni, anélkül, hogy a leírtakat megváltoztathatatlan igazságnak, egyedüli magyarázatnak tekintették. Jogosan merül fel ugyanis a kérdés: mi a mélyebb oka a katolikus egyház közösiskola-ellenes támadásának? Bár a Tanodai Lapok nem hivatalos egyházi orgánus, aligha lehet kétséges, hogy mindaz, amit tett, nemcsak egyházi jóváhagyással, hanem egyenesen a felsőbb katolikus egyházi vezetés biztatására történt.

Úgy véljük a tanulmány egyes részleteiben az okokra némileg magyarázatot adtunk. Ezt ki kell egészíteni még azzal, hogy a kiegyezés után a parlamentáris államformára való áttérés szükségszerűen, a burzsoá fejlődés velejárójaként, a katolikus egyház hosszú évszázadon keresztül meglevő hegemoniáját — nem elsősorban a törvényhozók szándéka (példa erre Eötvös) inkább a dolgok logikája miatt —, ha nem is rendítette meg alapvetően, jelentős változtatásokra készítette. A Tanodai Lapok eléggé világosan kifejezi ennek a lényegét. Placetum Regium címmel írt rövid kis megjegyzésben elmondja, hogy ez a királyi jog a parlamentáris államokban természetesen átszáll a miniszterekre. „Miniszterek pedig a parlamentarizmus rendszerében zsidók és semmivallásúak is lehetnek” [44]. Szomorúan állapítja meg, hogy ezentúl ők lesznek a pápai körlevelek cenzorai is. Ebben egyértelműen kifejezésre jut, hogy a katolikus egyház, mint alapvető politikai tényező a parlamentáris rendszerben már nem funkcionálhat, mint kizárólagos tényező. A parlamentáris rendszer bevezetésekor, annak természetes következményeként az 1868. évi népoktatási törvény a katolikus egyház közoktatás és neveléspolitikai funkcióját — ha kis mértékben is —, megcsorbította. A több évszázados monopolhelyzetet élvező egyház már Mária Terézia óta érezte ugyan kultúrpolitikai funkciójának ingatagságát (Lonkay megállapítja, hogy ekkor kezdődött az egyház hanyatlása) [45], s félt attól, ha ez a bázis is kiesik kezéből, akkor nemcsak híveinek nagy részét, hanem hatalmának gazdasági és politikai alapjait is előbb-utóbb elveszti.

Ez a félelem — amint a történelem menete mutatta — nem volt alaptalan. Éppen ezért kívánjuk kiemelni, hogy a népoktatási törvény

bármilyen kis rést ütött is az egyház hajóján, elősegítette annak súlyyodását. Ezért válik szükségessé most már száz év elmúltával a törvény értékeinek és hibáinak részletes, marxista értékelése.

I R O D A L O M J E G Y Z É K

- [1] Vö. *Eötvös József*: Válogatott pedagógiai művei. Neveléstörténeti könyvtár PTI. — Tankönyvkiadó, Bp. 1957. Szerk.: Felkai László, 310. old.
- [2] Ugyanott, 317. old.
- [3] Az említett törvényről bő terjedelmű irodalom áll rendelkezésre. Itt csak a legújabb időben megjelent neveléstörténeti munkákat, illetve ezekből a tanulmány megírásához felhasznált dolgozatokat említjük. Szeretnénk mindjárt megemlíteni, hogy tanulmányunkban foglaltak részletes vizsgálatával a felsorolt művek nem foglalkoznak.
- a) Vö. a fent említett könyv bevezetését, továbbá
- b) *Ravasz—Felkai—Bellér—Simon*: A magyar nevelés története a feudalizmus és kapitalizmus korában. Tankönyvkiadó, Bp. 1961. (Szerk.: Ravasz János).
- c) *Felkai László*: A klerikális reakció harca az 1868. évi népoktatási törvény ellen. Magyar Pedagógia, 1950.
- d) A törvény századik évfordulójára jelent meg egy nagyobb összeállítás a népoktatásról: 100 éves a magyar népoktatás címmel. (Szerk.: Arató Ferenc. Tankönyvkiadó, Bp. 1968.
- [4] *Tanodai Lapok* (a továbbiakban T. L.) 1856. I. évf. 1. sz.
- [5] T. L. Bp. 1868. év. 13. évf. 24. sz. 189 old.
- [6] T. L. Bp. 1869. év. 14. évf. 3. sz. 17. old.
- [7] T. L. Bp. 1859. év. 4. évf. 50. sz. 538—540. old.
51. sz. 550—552. old.
52. sz. 561—563. old.
1861. év. 6. évf. 38. sz. 408—410. old.
48. sz. 494—450. old.
- (Csak mutatóban közöltünk néhány lapszámot címek nélkül annak illusztrálására, hogy mennyi adat található egy-egy évfolyamban.)
- [8] T. L. Bp. 1871. év. 14. évf. 4. sz. 15. old.
- [9] Vö. T. L. Bp. 1868. év. 13. évf. 29. sz. 226—227. old.
és 30. sz. 233—237. old.
- [10] A katolikus plébánosok általában használják ezt a módszert, s kisebb nagyobb jutalmat tűznek ki a legjobb dolgozatokra. Példaképpen itt is megjelölünk néhány számot. T. L. 1868. 13. évf. 4. sz., 29. old. 43. sz., 342. old. 1870. év 15. évf., 49. sz., 369—370 old.
- [12] T. L. 1868. év 13. évf. 43. sz. 310. old.
- [13] Ugyanott, 341. old.
- [14] Ugyanott 52. sz. 409. old.
- [15] Ugyanott 48. sz. 381—383. old.
- [16] Ugyanott 49. sz. 385—387. old.
- [17] Ugyanott 50. sz. 394—397. old.
- [18] Ugyanott 50. sz. 397—400. old.
- [19] T. L. 1869. év 14. évf. 3. sz. 18. old.
- [20] Ugyanott 50. sz. 414—415. old.
- [21] Ugyanott 3. sz. 17. old.
- [22] Vö. a T. L. alább megjelölt számaiban található adományokról szóló tudósításokkal, illetve tantervi javaslattal, T. L. 1870. év. 15. évf. 5. sz. 35—39. old. (tantervi jav.), T. L. 1871. évi 16. évf. 10. sz. 72. old. és ugyanott 14. sz. 104. old.
- [23] Vö. az alábbi számok alatt található felszólításokkal, beszédekkel, melyeket püspökök és plébánosok mondanak a népnek. T. L. 1869. év. 14. évf. 12. sz. 90—91. old.
28. sz. 220—221. old., 46. sz. 361—362. old., 50. sz. 414—415. old.
- [24] Ezt igazolják egy 1928-ban kiadott, a hazai népoktatás fejlődését bemutató kötet adatai a népiskolák fejlődéséről, tantervéről stb. vö. Magyar Népoktatás Bp., 1928.

- [25] T. L. 1868. év. 13. évf. 49—50. számaiban e jegyzet 16—17—18. pontjaiban jelölt főpapi beszédek.
- [26] T. L. 1870. év. 15. évf. 14. sz. 89. old.
- [27] T. L. 1869. év. 14. évf. 4. sz. 30. old.
- [28] Ugyanott 46. sz. 362—363. old.
- [29] T. L. 1871. év. 16. évf. 18. sz. 140 old.
- [30] Ugyanott 18. sz. 137—138. és 21. sz. 161—162. old.
- [31] T. L. 1870. év. 15. évf. 14. sz. 89—90. old.
- [32] T. L. 1871. év. 16. évf. 46. sz. 364. old.
- [33] T. L. 1869. év. 14. évf. 44. sz. 345—346. old.
- [34] T. L. 1871. év. 16. évf. 16. sz. 127. old.
- [35] Ugyanott. 16. sz., 127. old.
- [36] T. L. 1868. év. 13. évf. 4. sz. 25. old.
- [37] Ezekből is csak néhányat jelölünk meg. T. L. 1868. év. 13. évf. 51. sz. 402—403. old. 1870. évf. 15. évf. 48. sz. 362—363. old.
- [38] T. L. 1868. év. 14. évf. 5. sz. 35—36. old.
- [39] Ugyanott 21. sz. 164—165. old.
- [40] Ugyanott 6. sz. 45—46. old.
- [41] Ugyanott 13. sz. 101—102. old.
- [42] Ugyanott 17. sz. 129. old.
- [43] T. L. 1868. év. 13. évf. 39—40. sz. 307—308. old., 1869. év. 14. évf. 6. sz. 45. old., s így lehetne felsorolni minden évfolyam hasonló tartalmú cikkeit, számszerint mintegy harmincat. 1868—1872-ig.
- [44] T. L. 1871. 14. évf. 49. sz. 373. old.
- [45] T. L. 1870. év. 15. évf. 18. sz. 121—122. old. és a 26. sz. 185—187. old.

**ANGRIFF DER KLERIKALEN ZEITSCHRIFT „TANODAI LAPOK”
GEGEN DAS GESETZ DES VOLKSUNTERRICHTS VON 1868**

MIHÁLY MÁK

Im Jahre 1868 erschien das Gesetz, das die Einleitung des verpflichtenden Volksunterrichts vorschrieb. Nachdem das Dokument den Bedarf der bürgerlichen Gesellschaft befriedigt hatte, enthielt es in seinem Inhalt und seiner Tendenz auch unzählige fortschreitenden Elemente. Es wird nicht gegen den Religionsunterricht gerichtet, aber die Tatsache, dass auch die Elemente zur Befriedigung der bürgerlichen Forderungen gewissermassen vorkommen, lösten den Protest der Kirchen aus. Sie waren in der Ausgabe des Gesetzes nicht einig. Besonders die katholische Kirche, das heisst eines von ihren extremen Wochenblättern, „Tanodai Lapok” protestiert das erste Mal gegen die Ausgabe und später die Ausführung des Gesetzes. Es organisiert, agitiert und bedroht einen jeden, der damit nicht einverstanden ist und unterstützt auch irgend einer Form die Anweisung des Gesetzes bezüglich der gemeinsamen Schulen und des verpflichtenden staatlichen Lehrplanes. Die jetzige Abhandlung enthält von diesem Kampf gegen das Gesetz Dokumente, analysierend ausführlich die Ursachen des kirchlichen Widerstandes und die verschiedenen Methoden des Kampfes gegen das Gesetz.

